

С. А. Ковбасюк (Київ)

«Крихка посудина»: особливості рецепції середньовічної мізогінії у Північному гуманізмі

Північний гуманізм, поряд із Реформацією, був одним із найбільших ідейних рухів у країнах по інший бік від Альп. Чи була його основа середньовічною чи античною? Якою насправді була рецепція середньовічних уявлень, як їхнє доповнювали звернення до античності та сучасні гуманістам студії і практики? Щоб відповісти на ці питання ми звернемось до аналізу уявлень про жінок та їх місце в суспільстві в епоху Середньовіччя, виділимо основні топоси та розглянемо особливості їх рецепції у творах трьох північних гуманістів — Еразма Роттердамського, Генріха Агріппи та Хуана Луїса Вівеса.

Середньовічна мізогінія мала подвійну основу: у ній поєдналися античні погляди на жіночу природу із іудео-християнськими уявленнями щодо жіночого покликання та місця у соціумі. Серед античних мислителів найбільш впливовим, безперечно, виявився Аристотель [1, р. 38]. «Жінка більш неслухняна, менш щира, імпульсивніша; чоловік же енергійніший, жорстокіший, щиріший і менш хитрий. [...] Через те, що чоловіча природа досконаліша та повніша, тому і якості, перераховані вище, яскравіше проявляються саме в його природі» (Arist., Hist. an., 608b, 1–14).

Основу іудео-християнської традиції мізогінії складала, по-перше, Книга Буття з П'ятикнижжя Мойсея і, по-друге, Послання св. Апостола Павла. У Книзі Буття описуються два найбільш важливі моменти для аргументації середньовічних «жінконенависників»: створення Єви після Адама, з його ребра, та Гріхопадіння. Як євреями, так і Отцями Церкви, це інтерпретувалось як свідчення підкореного стану Єви, як створення «помічника» Адаму.

Послання ж св. Апостола Павла закріпило підлегле становище жінки у родині, а також заборону на публічні висловлювання та участь у церковному служінні [2, р. 75]. Так він писав: «Нехай у Церкві мовчать жінки ваші! Бо їм говорити не дозволено, тільки коритись, як каже й Закон» (1Кор 14:34). Менш мізогіністичну, але схожу позицію віднаходимо й у посланнях св. Петра: «Чоловіки, так само живіть разом із дружинами за розумом, як зо слабшою жіночою посудиною, і виявляйте їм честь, бо й вони є співпадкоємиці благодаті життя, щоб не спинялися ваші молитви» (1Петр 3:7). І надалі часто буде звучати й апеляція до епітету ап. Петра «слабша», або «крихка» посудина (*infirmiori vasculo*) — так характеризували жінку не

лише протягом епохи Середньовіччя. Цей топос увійде і до гуманістичних, та, згодом, реформаційних творів.

Тертуліан, один із перших видатних теологів латинського світу, писав: «Чи не знаєш ти, що ти Єва? Вирок Господній досі над твоєю статтю та кара Його тяжіє над тобою. Ти — ворота диявола; ти перша, хто переступив заборону їсти плоди з дерева та хто зламав закон Господній... Жінко, ти — ворота до Пекла» [3, р. 118].

Мізогінія, що ствердилась у патристичній літературі, продовжила існувати і за часів розвиненого Середньовіччя [4, р. 3–4]. Синтеза біблійних аргументів з уявленнями Аристотеля спричиняла подібні пасажі Фоми Аквінського: «Що стосується індивідуальної природи, то жінка — дефективна та погано сформована. Активна сила чоловічого сім'я продукує досконалий образ у чоловічої статі, у той час як створення жінки відбувається завдяки дефекту в активній силі чи через тілесні хвороби, або ж як результат зовнішнього впливу...» [5, р. 41].

Наскільки ж середньовічна мізогінія увійшла до уявлень і практик північних гуманістів — Агріппи, Еразма, Вівеса? Вони її сприйняли, переосмислили чи відкинули? Спробуємо відповісти, проаналізувавши їх ключові твори відносно «жіночого питання».

Звернемося до доробку «Князя гуманістів» — Еразма Роттердамського (1466–1536). До ролі та місця жінок гуманіст звертається перш за все у численних діалогах зі збірника «Colloquia» («Розмови за просто», 1519–1535). Позиція Еразма була досить гнучка. Так, у діалозі «Абат та освічена жінка» Еразм вустама Магдалії відстоює думку, що жінка має бути мудра, і цій мудрості вона вчиться завдяки читанню Святого Письма та відповідних грецьких і римських авторів [6, р. 376]. Тут гуманіст опиняється в опозиції до середньовічного та сучасного йому духовенства, яке у діалозі репрезентує Абат. Той наголошує, що «Жінки до мудрості не мають жодного стосунку, їх справа — задоволення» [6, р. 376].

Проте набагато менш ліберальним і більш традиційним Еразм був у поглядах на роль жінки як дружини та матері. У діалозі «*Mempsigamos*, або Шлюб» Євлалія навчає свою нещасливу у шлюбі подругу: «Але ж св. Павло вчить, що жінки мають коритися своєму чоловікові з усім смиренням. А св. Петро наводить нам приклад Сарри, яка називала свого чоловіка Авраама паном» [6, р. 244]. Надалі Еразм показує, наскільки позиція Євлалії вірніша і веде до мирного та щасливого подружнього життя.

Одним із найбільш оригінальних творів, присвячених аналізу природи та соціальної ролі жіноцтва, стала «Промова про гідність та вищість жінок» (1509, опубл. 1529) Генріха Агріппи Неттесгеймського (1486–1535), теолога, медика, алхіміка та гуманіста. Саме в його «Промові» проявилась найбільш оригінальна рецепція середньовічної та, опосередковано, античної мізогінії.

Агриппа, добре знаючись на існуючих топосах мізогінії, ніби віддзеркалює аргументи, змінюючи їх з негативних на позитивні.

По-перше, Агриппа стає в опозицію до середньовічних екзегетів, які, ґрунтуючись на тому, що Адама було створено першим, говорили про його вищість. Гуманіст стверджує, що можна відзначити неухильне ускладнення Божого творіння з кожним днем — від мінералів до людини. Слідуючи такій логіці, жінка виявляється вищою над чоловіком — її ж було створено останньою і вона, отже, є вінцем усього творіння [7, р. 47]. По-друге, гуманіст на слова Тертулліана про те, що через непослух Єви кожна жінка має тепер все життя проводити у каятті та розкаянні [3, р. 117], стверджує: «Всі ми згрішили через Адама, а не через Єву» [7, р. 62]. Що стає головним аргументом? «Бог-бо забажав, щоб [первородний] гріх був викуплений через ту ж статть, яка згрішила» [7, р. 63].

Хуан Луїс Вівес (1493–1540) не відмовляється від спадку ранньої патристики — творів Августина, Тертулліана, Кипріяна, Амвросія тощо. Їх мізогіністичні пасажі звучать особливо відчутно у рекомендаціях Вівеса щодо дошлюбного життя дівчат: збереження цноти, користування косметикою та прикрасами [8, р. 94–95].

Власне гуманістичний ідеал проявляється в позиції Вівеса щодо освіти для жінки, бо «Навчання [...] формує наш характер та робить нас кращими» [8, р. 64]. Далі гуманіст перераховує книжки, за якими слідувало б навчатися бажаній для жінок «мудрості»: «Євангелія, Діяння та Послання Апостолів, історичні та моральні книги зі Старого Заповіту, Кипріан, Ієронім, Августин, Амвросій (Медіоланський), Хризостом, Хіларій, Григорій, Боецій, Фулгенцій, Тертулліан, Платон, Цицерон, Сенека та подібні до них автори» [8, р. 78]. Вочевидь, Вівес розумів, який ефект мало справити на жінку читання патристики: «Вона завжди пам'ятатиме та матиме на увазі, що, і не без причини, Святий Павло заборонив жінкам навчати та висловлюватися у церкві, мають-бо вони коритися чоловікам та мовчки вчитися тому, що личить їм знати» [8, р. 78].

Підсумовуючи, зазначимо, що Еразм слідував подвійній логіці: жінка як людина мала розвиватися завдяки читанню відповідних книг, набуваючи при цьому мудрості; жінка ж як дружина має коритися чоловіку, який є головою родини — у повній відповідності зі Старим Заповітом та Посланнями апостолів. Агриппа повністю відкидав середньовічний спадок, наполягаючи на гідності та вищості жінки над чоловіком у всіх сферах. Хуан Луїс Вівес, на відміну від Агриппи та Еразма, багато в чому залишався вірним мізогіністичним уявленням античності та Отців Церкви. Єдиною важливою зміною стало уявлення про освіту як основу моральності — це була ключова теза для Північного гуманізму. Саме тому жінкам вже не було відмовлено в освіті, яка, однак, залишалась домашньою і дуже обмеженою за обсягом.

Література

1. *Muravyeva M., Toivo R.* Gender in Late Medieval and Early Modern Europe. — L., 2013.
2. *DeConick A.* Holy Misogyny: Why the Sex and Gender Conflicts in the Early Church Still Matter. — N. Y., 2011.
3. *Tertullian.* Disciplinary, Moral and Ascetical Works. — Washington D. C., 2008.
4. *Block R. H.* Medieval Misogyny and the Invention of Western Romantic Love. — Chicago; L., 2009.
5. *Delaney J., Lupton M. J., Toth E.* The Curse: A Cultural History of Menstruation. — Chicago, 1988.
6. *Desiderius Erasmus.* The Colloquies of Erasmus. Translated by Nathan Bailey. Vol. I. — L., 1878.
7. *Agrippa H. C.* Declamation on the Nobility and Preeminence of the Female Sex. — Chicago, 2007.
8. *Vives J. L.* The Education of a Christian Woman: A Sixteenth century Manual. — Chicago, 2007.

